

ЦЕНТР НАУЧНОГО ЗНАНИЯ «ЛОГОС»

МОНОГРАФИЯ

**СОВРЕМЕННАЯ ЭКОНОМИКА:
АНАЛИЗ СОСТОЯНИЯ И ПЕРСПЕКТИВЫ
РАЗВИТИЯ**

Книга 2

**под редакцией кандидата экономических наук, доцент
Внуковской Т. Н.**

**г. Ставрополь
2012**

УДК 330.1
ББК 65.01
С-56

Рецензенты:

Киришицева И.Р. доктор экономических наук, доцент.
Черкесова Э.Ю. доктор экономических наук, профессор.

Авторский коллектив: Абдрахманова А. А. (гл 10), Аблицова Д. В. (гл 12), Андреев В. А. (гл 9), Асаинов А. Ж. (гл 15), Богунов Л. А. (гл 8), Вдовенко Н. М. (гл 7), Ганский В.А. (гл 6), Капелюк С. Д. (гл 2), Ковалева И. Н. (гл 1), Кокодей Т. А. (гл 10), Королькова О. А. (гл 10), Коряков А. Г. (гл 3), Кочева Е. В. (гл 9), Марченко И. С. (гл 5), Матев Н. А. (гл 9), Новикова В. И. (гл 4), Степанова Л. В. (гл 11), Троц И. В. (гл 14), Тупикина Е. Н. (гл 9), Федоренко И. Н. (гл 13).

Современная экономика: анализ состояния и перспективы развития: монография. Книга 2 / под общ. ред Т. Н. Внуковской. – Ставрополь: Центр научного знания «Логос», 2012. – 289 с.

ISBN 978-5-905519-19-2

Монография адресована руководителям, экономистам, менеджерам и другим работникам предприятий и организаций, преподавателям, аспирантам, магистрантам и студентам высших учебных заведений.

ISBN 978-5-905519-19-2

© Центр научного знания «Логос»
© Коллектив авторов

СОДЕРЖАНИЕ

Предисловие	4
Глава 1. Устойчивость развития экономических кластеров региона: методика комплексного анализа и оценки выбора ресурсных моделей развития	8
Глава 2. Применение методов кластерного анализа в исследовании доходов населения	37
Глава 3. Обеспечение устойчивого развития и конкурентоспособности промышленности России	52
Глава 4. Реформирования механизма управления проектами в системе строительных холдингов Республики Беларусь	87
Глава 5. Модель оценки качества торгового обслуживания	102
Глава 6. Глобализация туристического бизнеса и формирование мирового рынка туристических услуг	121
Глава 7. Роль государства в регулировании развития аграрного сектора и аквакультуры	135
Глава 8. Субъектное экономическое мышление (СЭМ): актуальность содержания и перспективы реализации	161
Глава 9. Экономико-статистические методы анализа и оценки качества жизни населения	176
Глава 10. Концептуально-методические основы стратегического управления предприятием	191
Глава 11. Основные положения концепции государственно-частного партнерства	205
Глава 12. Проблемы и перспективы современного состояния инвестиционной сферы: влияние экономической конъюнктуры на инвестиции в России	226
Глава 13. Инвестиционная стратегия на рынке ценных бумаг	240
Глава 14. Концептуальні підходи щодо формування системи попередження, прогнозування та подолання банкрутства підприємства	254
Глава 15. Перспективы развития экономики Республики Казахстан в условиях интеграции ВТО	271
Сведения об авторах	289

ПРЕДИСЛОВИЕ

На современном этапе развития цивилизации как никогда остро встали вопросы, без решения которых невозможно дальнейшее поступательное движение человечества по пути экономического прогресса. Несмотря на то, что экономика является лишь частью общечеловеческой деятельности, от ее развития в XXI в. в большей степени зависят возможности решения проблем безопасности и сохранения мира, природная среда и среда обитания человека, а также моральные, религиозные и философские ценности. В этой ситуации на первый план выдвигаются задачи комплексной структурной перестройки экономики, ее теоретическое обоснование и практическое воплощение. Проблема усложняется тем, что наряду со всесторонней модернизацией экономики России и стран СНГ, необходимо стать полноправными членами мирового экономического сообщества.

В монографии представлен ряд вопросов и проблем современной экономики, проанализированы причины их возникновения, предложены пути решения, представлены тенденции дальнейшего развития мировой экономики, в том числе экономики России.

В первой главе монографии рассмотрены элементы методического инструментария устойчивого развития региональных экономических кластеров: методика комплексного анализа и оценки устойчивости развития региональных экономических кластеров и методика комплексного анализа и оценки устойчивости их развития.

Оценка влияния факторов с помощью эконометрического анализа – одно из популярных направлений экономических исследований. Вместе с тем стандартный регрессионный анализ может привести к неточности результатам из-за чувствительности к выбросам и влиятельным наблюдениям. Во второй главе предложено использование средств кластерного анализа для устранения подобных наблюдений. На основе кластерного анализа разделены регионы России на пять ярко выраженных кластеров. Рассчитаны параметры уравнения регрессии в модели детерминантов среднедушевых доходов населения по двум наиболее крупным кластерам, и выявлено, что величина и направление воздействия факторов в них существенно различаются.

Третья глава монографии посвящена исследованию проблематики формирования направлений экономической политики государства, направленной на обеспечение экологизации промышленного производства в контексте актуализации концепции устойчивого развития, выделены наиболее существенные экологические потребности общества, выявлена взаимосвязь и взаимообусловленность экологической и социальной компонент развития общества. Находят отражение предпосылки устойчивого развития промышленных предприятий, анализируются факторы внешней и внутренней среды, которые влияют на формирование данных предпосылок, а также сформирован перечень угроз осуществления развития, которые могут быть реализованы вследствие негативного влияния ряда факторов, некомпенсированного эффективной политикой экономического роста и комплексом мер обеспечения реализации социальных и экологических потребностей устойчивого развития предприятий отечественной промышленности.

Устойчивое экономическое развитие возможно при планомерном развитии всех отраслей народного хозяйства, эффективности функционирования коротких посвящены четвертая, пятая, шестая и седьмая главы.

В сложившейся ныне экономической ситуации Республики Беларусь динамика и эффективность инвестиционной деятельности строительных организаций во многом зависит от формирования их собственного потенциала и закономерностей реализации инвестиционных процессов. Изучение этих закономерностей позволяет выявить механизмы мобилизации внутренних инвестиционных ресурсов внутри холдинговых структур. Недостаточная изученность проблемы функционирования современных строительных

холдингов для активизации инвестиционной деятельности в народном хозяйстве и определила направленность исследования, представленного в четвертой главе монографии.

Современная экономика – это экономика постоянных перемен. В последние годы розничная торговля является одной из самых быстро развивающихся отраслей экономики Российской Федерации. В условиях рынка конкуренция в этой сфере бизнеса постоянно растет. В пятой главе монографии дан обзор сегмента розничной торговли рынка FMCG г. Мурманска, проводится оценка состояния розничной торговли в городе, предложена модель по оценке качества обслуживания, которая позволит оперативно оценивать фактическое состояние и удовлетворенность потребителей услугами розничной торговли.

В шестой главе представлена систематизация и критический анализ взглядов отечественных и зарубежных специалистов на сущность экономической категории «мировой рынок туристических услуг»; выделены иерархические уровни геопространственной организации туризма в соответствии с масштабами деятельности по организации туристического потребления; проведена классификация национальных туристических рынков в соответствии с действием законов исторического развития общества; классифицированы условия рыночной среды на основе внутрикластерного анализа различий процессов становления туристического рынка и процессов формирования индустрии туризма; выделены направления развития мирового рынка туристических услуг, этапы становления и этапы развития мирового рынка туристических услуг, специфические признаки эволюции и развития данного рынка на современном этапе.

В седьмой главе приведено обоснование того, что ключевой сферой обеспечения системы жизнедеятельности человека и роста ее экономического богатства (капитала) является аграрный сектор экономики на основе использования земельных, водных ресурсов и их продуктов. Становление общей системы государственного регулирования аграрного сектора и аквакультуры на данный момент происходит фрагментарно, что препятствует их превращению на сверхсовременную высокотехнологичную систему класса общества знаний. В связи с этим дальнейшее развитие аквакультуры обусловлено ее выделением как специфического сектора из состава рыбного хозяйства с последующим государственным регулированием интеграции ее с сельским хозяйством.

В данной главе, для реализации аквакультурных перспектив, изучены сильные и слабые стороны, возможности и угрозы, которые могут способствовать и мешать устойчивому развитию аграрного сектора, рыбного хозяйства и аквакультуры. Изложен уникальный китайский опыт функционирования аквакультуры на основе устойчивого развития, инвестиционно-инновационной модели и ее интеграции с сельским хозяйством. Доказано, что и с помощью продукта воды можно извлекать животноводческие продукты «с земли». В таком аспекте, аграрно-земельный цикл обеспечения человечества продовольствием может на каком-то этапе отдать «пальму первенства» рыбо-водному циклу, а будущее человечества не должно прогнозироваться без учета гидрогенизации продовольственного обеспечения.

В восьмой главе исследованы характеристики эффективного конкурентоспособного экономического мышления субъекта экономической деятельности, обозначенные автором как субъектное экономическое мышление. Сделан анализ феномена субъектного экономического мышления с точки зрения его востребованности в современных условиях рынка.

Реализация всех этих направлений инновационной экономики возможно при наличии эффективного конкурентоспособного экономического мышления субъекта экономической деятельности, изучению которого посвящена 8 глава монографии. Сделан анализ феномена субъектного экономического мышления с точки зрения его востребованности в современных условиях рынка.

Экономико-статистические методы анализа и оценки качества жизни населения представлены в девятой главе данной монографии. Социально-экономическое развитие общества во многом зависит от качества жизни населения. Повышение качества жизни на современном этапе развития социально-экономических процессов является приоритетным направлением в политики государств всего мира, в том числе и в России.

Качество жизни населения как многогранное явление общественной жизни складывается под влиянием множества факторов, изучение которых дает возможность глубоко и детально оценить динамику и перспективы развития в условиях изменяющейся экономической системы. Оно, как достаточно емкая и многоаспектная категория, охватывает большинство процессов жизнедеятельности населения. Таким образом, изучение этих процессов, включая выявление их динамики, структуры, выделение основных факторов влияния, а также выявление тенденции и закономерности развития жизни населения как на уровне региона, так и страны в целом является неотъемлемым условием улучшения качества жизни.

В десятой главе рассмотрены концептуально-методические основы стратегического управления предприятием. Проведен анализ ключевых направлений реализации стратегического управления в условиях национальной экономики Украины. Представлен подход к решению проблем управления результативностью деятельности предприятий на основании применения методики формирования сбалансированных показателей измерения их эффективности.

В одиннадцатой главе изучены основные положения концепции государственно-частного партнерства; государственно-частное партнерство, которая рассматривается как метод регулирования естественной монополии и необходимый элемент в развитии инноваций.

Макроэкономические аспекты экономики в посткризисный период приобрели особую актуальность. В двенадцатой главе монографии рассмотрено современное состояние инвестиционной сферы в посткризисных условиях, выделяется степень влияния экономической конъюнктуры на привлечение инвестиции в страну, выделены ряд проблем, которые влияют на инвестиционную деятельность России и обозначаются возможные изменения качества инвестиционной политики государства.

В тринадцатой главе монографии рассмотрены основные направления активизации инвестиционной деятельности на рынке ценных бумаг. Актуальность разработки инвестиционной стратегии организации определяется необходимостью обеспечения финансового равновесия предприятия в процессе осуществления инвестиционной деятельности и обеспечения максимальной доходности инвестиций.

В четырнадцатой главе монографии определены преимущества и недостатки банкротства предприятий, сгруппированные основные провоцирующие его факторы. Приведены наиболее известные модели определения вероятности банкротства предприятий и целесообразность их использования на отечественных предприятиях. Предложены методы управления рисками на предприятии. Систематизированы и проанализированы основные концептуальные подходы к формированию системы предупреждения, прогнозирования и преодоления банкротства на предприятии. Рассмотрены стратегические направления предупреждения и преодоления кризисных процессов на предприятии в современных условиях экономического развития.

В пятнадцатой главе монографии изучены перспективы развития экономики Республики Казахстан в условиях интеграции в ВТО. Объявив о решении вступления в ту или иную международную организацию или международный институт, государства преследуют определенные цели, как правило, с точки зрения выгод и преимуществ, которые получит страна, будучи участником организации. Казахстан не

является исключением. Присоединение к Всемирной Торговой Организации, главного регулятора одной из важнейших сфер международной экономики - мировой торговли - является необходимым фактором для эффективной интеграции Казахстана в мировое сообщество.

Инструментарий, методы и методики, предложенные автором интересны, актуальны и имеют практическую значимость. Вклад состоявшихся и начинающих ученых, результаты исследований которых представлены в монографии содействует обеспечению устойчивого развития экономики на макро-, мезо- и микро- уровнях.

ГЛАВА 14. КОНЦЕПТУАЛЬНІ ПІДХОДИ ЩОДО ФОРМУВАННЯ СИСТЕМИ ПОПЕРЕДЖЕННЯ, ПРОГНОЗУВАННЯ ТА ПОДОЛАННЯ БАНКРУТСТВА ПІДПРИЄМСТВА[©]

Постановка проблеми. Банкрутство підприємств в Україні є поширеним явищем сьогодення. Світова економічна криза, нестабільність економічного і політичного середовища в країні, недосконалість правового та податкового законодавства призвели до збільшення кількості неплатоспроможних підприємств, які прямують до банкрутства, що призводить у більшості випадків до ліквідації таких підприємств.¹

Сучасні динамічні умови розвитку економіки диктують підприємствам досить жорсткі умови господарювання, у зв'язку з чим підприємства та організації вимушені швидко реагувати та пристосовуватись до кардинальних змін зовнішнього середовища з метою збереження своїх конкурентних позицій, проведення подальшої успішної діяльності та одержання прибутку. В протилежному випадку – зростання заборгованості, неплатоспроможність, збитковість результатів діяльності підприємства призводять в кінцевому підсумку до його банкрутства.²

Зростаючий на сьогодні рівень банкрутства підприємств закликає науковців до пошуку шляхів вирішення цієї проблеми, як на рівні держава, так і конкретного підприємства, адже прогнозування та визначення ймовірності банкрутства стає вкрай необхідним для завчасного попередження та подолання кризових явищ на підприємстві. Окрім того, у передбаченні можливого банкрутства, крім підприємства, зацікавлені численні партнери: інвестори, позичальники, страхові агенції тощо. Тому дана проблема є вкрай важливою і залишається на сьогодні досить актуальною.³

Аналіз останніх досліджень і публікацій показав, що навколо проблеми банкрутства зосереджена значна увага, як з боку вітчизняних так і зарубіжних науковців. Серед вітчизняних науковців, що висвітлювали в останні роки дану проблематику, можна виділити таких, як: І.О. Бланк, О.Я. Базілінська, В.О. Подольська, О.О.Терещенко, С.М. Іванюта, А.В. Череп, Н.П. Шморгун, І.Н. Карпунь, О.В. Гук, Н.І. Коломієць, А.В. Матвійчук, О.О. Шапунова та багато інших. Відомі зарубіжні науковці, такі як Е. Альтман, Р. Лис, А. Таффлер, Г. Спрингейт, О.П. Зайцева, Р.С. Сайфулін і Г.Г. Кадиков та інші досліджували питання прогнозування та визначення ймовірності банкрутства підприємства.

Однак, незважаючи на значний доробок вчених та науковців, проблема банкрутства не втрачає своєї актуальності, має багато не розглянутих досі питань і спонукає до пошуку шляхів їх вирішення. На сьогодні не вирішеним залишається питання подолання та недопущення до банкрутства підприємства.

Отже, стан вивчення існуючих проблем, ступінь їх вирішення та перспективи розв'язання обумовили вибір теми дослідження та окреслили її мету.

Метою дослідження є визначення та систематизація основних концептуальних

[©] Троц І.В. Хмельницький національний університет, м.Хмельницький, Україна

¹ Троц І.В. Актуальні питання проблеми банкрутства підприємств в Україні. // Матеріали VII Міжнародної науково-практичної конференції [«Питання сучасної науки і освіти»], 11-13 липня 2011р., м.Київ. – С. 63.

² Троц І.В. Шляхи подолання банкрутства підприємства. // Матеріали міжнародної науково-практичної конференції [«Актуальні питання економічних наук»], 8-9 червня 2012 р. – Одеса: Центр економічних досліджень та розвитку. – 2012. – С.81.

³ Троц І.В. Порівняльний аналіз і оцінка методик прогнозування та визначення ймовірності банкрутства на прикладі машинобудівельних підприємств. // Економічний аналіз: збірник наукових праць. – Вип. 9 – Частина 1. – 2011. – С.334.

підходів щодо формування системи попередження, прогнозування та подолання банкрутства підприємства.

Досягнення поставленої мети визначається за допомогою наступних **завдань**:

- окреслити переваги, недоліки та наслідки банкрутства підприємств для економіки країни за сучасних умов господарювання;
- навести та згрупувати основні фактори та причини виникнення кризових явищ, що ведуть до неплатоспроможності та банкрутства підприємства;
- визначити сутність, місце і роль системи раннього попередження та реагування у діяльності підприємства;
- дослідити і систематизувати альтернативні стратегічні напрямки запобігання і подолання банкрутства на підприємстві;
- розглянути сутність, завдання та функції кожного з напрямів вирішення проблеми кризового стану та банкрутства підприємства;
- дослідити та представити найбільш відомі та поширені моделі визначення ймовірності банкрутства підприємств;
- довести об'єктивну необхідність формування та запровадження на підприємстві системи попередження, прогнозування та подолання кризових ситуацій, що можуть спровокувати банкрутство.

Виклад основного матеріалу. Банкрутство є невід'ємною частиною будь-якої економіки, так як дозволяє з одного боку «відсіяти» неефективні підприємства, а з іншого – сприяє оздоровленню суб'єктів господарювання, які зазнали тимчасових фінансових труднощів.

Серед **основних причин банкрутства** варто відзначити – серйозне порушення фінансової стійкості підприємства (перевищення зобов'язань над активами), суттєва незбалансованість грошових потоків (тривалий негативний грошовий потік), тривала неплатоспроможність підприємства, низька ліквідність активів.

Важливо відзначити *переваги, недоліки та наслідки банкрутства* для економіки країни. Серед **переваг** можна виділити наступні:

- закриття нерентабельних виробництв, що дає змогу зменшити витрати і підвищити ефективність суспільного виробництва;
- вивільнення залучених до неконкурентоспроможних виробництв ресурсів;
- оздоровлення економіки шляхом ліквідації неефективних підприємств.

Однак найбільш відчутними для економіки є **недоліки банкрутства**, серед яких є наступні:

- втрата значних коштів, вкладених кредиторами у збанкрутіле підприємство;
- створення ризиків для успішно працюючих, але залежних від банкрута підприємств, зростання безробіття та загострення соціальної напруженості у суспільстві;
- зниження дохідної частини бюджету через зменшення податків;
- зниження загального потенціалу економічного розвитку країни.

Звідси можемо дійти висновку, що зростаючий на сьогодні рівень банкрутства має більше негативних **наслідків** як для учасників так і для економіки країни в цілому.⁴

В ринкових умовах господарювання, а особливо в кризових умовах розвитку, дуже багато підприємств знаходяться під загрозою банкрутства. Причин, факторів та чинників, що провокують банкрутство є безліч, однак найбільш вагомою причиною, що призводить підприємство до критичного рівня розвитку є, на нашу думку, його неготовність, тобто

⁴ Троц І.В. Банкрутство підприємства: підстави, переваги та недоліки. // Матеріали всеукраїнської науково-практичної конференції [«Активізація наукових досліджень»], 17 серпня 2011 р., м.Миколаїв. – С.14, 16.

непідготовленість керівництва та менеджменту організації до такого розвитку подій.⁵ Адже значну роль у ефективності діяльності підприємства та його успішності відіграє кваліфікований менеджмент, що включає вміння організації, планування, управління діяльністю підприємства та своєчасний контроль результатів виконання.

Досить часто виживання підприємства у кризових умовах залежить від своєчасного і правильного рішення керівництва, і якщо негативний вплив зовнішніх загроз для діяльності підприємства не завжди можна нейтралізувати, то шляхи виходу підприємства із кризи цілком і повністю покладені на керівництво і залежать від своєчасного реагування, вміння та знання, як запобігти подібним ситуаціям і не допустити банкрутства підприємства.⁶

Як відзначає Роберт Хіт, якщо керівники та менеджери організації бажають уникнути кризи та досягти скорочення ризиків, то вони повинні бути готовими до будь-яких кризових ситуацій. Ця готовність досягається за допомогою посилення реакції та відновлювальних систем. Завданням такої підготовки є обмеження загрози, а також поліпшення ситуацій задля більш ефективного функціонування. Ключ до швидкого відновлення та унормування ситуації – це зменшення небезпеки, спричиненої безпосередньо кризами та кризовими наслідками. Швидкі зменшення небезпеки забезпечуються вчасною та адекватно спрямованою реакцією. Один зі способів досягнення такої швидкої реакції – наявність ефективних спостережних та сигнальних систем на місцях. Таким чином, попередження чи сигнальні системи утворюють першу шеренгу захисту, що обмежує небезпеку, коли трапляються кризові ситуації.⁷

Особливої уваги потребує детальне вивчення **причин виникнення банкрутства**, що у свою чергу, допомогло б у розробці конкретних шляхів недопущення банкрутства, що є вкрай необхідним, особливо в сучасних умовах, так як, на сьогодні більшість українських підприємств характеризуються майже однаковим колом проблем. Серед останніх найбільш поширеними є: зміна економічного середовища, в якому вони існують; втрата традиційних ринків збуту власної продукції; зміна системи планування, яка призводить до порушення ритмічності виробничої діяльності; нестабільність правового поля.

Всі автори, які розглядали питання банкрутства підприємств поділяють фактори (причини) виникнення банкрутства на **зовнішні** (екзогенні) і **внутрішні** (ендогенні). Як зовнішніх, так і внутрішніх чинників, що призводять до виникнення банкрутства підприємства є дуже багато, тому, на нашу думку, їх слід об'єднати в означені нижче групи.

Зовнішні причини виникнення банкрутства можна загалом об'єднати у такі групи факторів як: *економічні* (макроекономічна нестабільність, спад виробництва, інфляція), *політичні* (політична нестабільність в державі), *правові* (недосконалість господарського та податкового законодавства), *демографічні* (структура та рівень добробуту населення, зменшення купівельної спроможності населення), *природні* (стихійні лиха та природні катаклізми).

Щодо **внутрішніх причин виникнення банкрутства**, найбільш доцільним вважаємо наступне групування факторів: *виробничі* (неефективне використання ресурсів, дефіцит власних оборотних активів, низький рівень організації виробництва), *управління* (низька якість менеджменту, блокування інновацій та раціоналізаторства), *планування* (недосконалість механізму ціноутворення, значна питома вага непродуктивних витрат),

⁵ Троц І.В. Шляхи подолання банкрутства підприємства. // Матеріали міжнародної науково-практичної конференції [«Актуальні питання економічних наук»], 8-9 червня 2012 р. – Одеса: Центр економічних досліджень та розвитку. – 2012. – С.82.

⁶ Троц І.В. Стратегічні напрями вирішення проблеми банкрутства на підприємстві. // Вісник Хмельницького національного університету. Економічні науки. – 2011. – №6, Т.1. – С.36.

⁷ Хіт Роберт. Кризовий менеджмент для керівників. / Роберт Хіт; пер. з англ. Р.Л. Ткачук, С.М. Рябчук, Н.І. Мішеніна. – К.: Всеуито, Наук. думка, 2002. – 566 с. – с.114.

організації (бездіяльність юридичних служб підприємства) та контролю (відсутність контролю за договірними відносинами, нерозвинутість фінансового контролінгу).⁸

Таким чином, можемо зробити висновок, що сьогодні існує значна кількість факторів неплатоспроможності і розглядати їх слід з врахуванням не лише внутрішніх, але зовнішніх загроз, що дасть можливість оцінити реальний стан підприємства і здійснити всі можливі контрзаходи по ліквідації негативних факторів і недопущення банкрутства. Від керівника, менеджера залежить виживання підприємства. Тому менеджер зобов'язаний вміти виявляти основні фактори, що впливають на його організацію. Він покликаний знайти і запропонувати найбільш раціональні способи реагування на зовнішні впливи ризику, обумовленого невизначеністю зовнішнього середовища. Чим більше невизначеностей, тим більший ризик, тим складніше приймати ефективні рішення. Саме тому, сьогодні є актуальним дослідження впливу, як внутрішніх чинників, так і зовнішніх, оскільки неврахування впливу хоч одного чинника може призвести до викривлення результатів щодо прогнозування ймовірності банкрутства підприємства та його перспектив.

У сучасних ринкових умовах, для нормального існування підприємства необхідне створення такої системи управління, яка чітко реагувала б на часті зміни зовнішнього та внутрішнього середовищ, розвиток та конкурентоздатність партнерів, створення оптимальних трудових, матеріальних та фінансових ресурсів підприємства, своєчасне прийняття управлінських рішень оперативного і стратегічного значення.

Саме для недопущення кризового стану підприємств слід сформуванню відповідної адекватної реальним соціально-економічним процесам систему попередження, прогнозування та подолання банкрутства підприємства, яка породжує здатність промислового виробництва до функціонування в умовах підвищеного ризику та загроз.

Система раннього попередження та реагування (СРПР) – це особлива інформаційна система, яка інформує керівництво про потенційні ризики, що можуть насуватись на підприємство як з зовнішнього, так і внутрішнього середовища. Дана система виявляє та аналізує інформацію про приховані обставини, настання яких може призвести до виникнення загрози для підприємства чи до втрати потенційних шансів.⁹

С.Л. Благодетелева-Вовк пропонує наступне визначення **СРПР** – це набір взаємопов'язаних, взаємодіючих елементів, які дозволяють вчасно виявити, локалізувати та усунути проблемні аспекти діяльності підприємства.¹⁰

Одним із *головних завдань* системи раннього попередження та реагування є виявлення загрози банкрутства, тобто прогнозування банкрутства.

Доцільність впровадження системи раннього попередження та реагування полягає у вирішенні з її допомогою наступних **завдань**:

- своєчасній ідентифікації чинників, які сигналізують про той чи інший напрям розвитку окремих показників, внутрішніх і зовнішніх параметрів діяльності підприємства;
- швидкої ідентифікації фінансової кризи та виявлення причин, що її зумовлюють;
- вжиття та розробка превентивних і антикризових заходів на підприємстві.

Отже, в цілому можна відзначити, що *завданнями системи раннього попередження* є: своєчасне виявлення кризи на підприємстві; виявлення можливостей розвитку або додаткових шансів для підприємства; виявлення загрози банкрутства. Однак, погоджуємося

⁸ Троц І.В. Теоретичні підходи щодо визначення банкрутства підприємства та основних факторів його виникнення. // Матеріали III Міжнародної науково-практичної конференції [«Якість економічного розвитку: глобальні та локальні аспекти»], Т.1, 28-29 червня 2011 р., м.Дніпропетровськ. – С.98.

⁹ Колісник М.К., Ільчук П.Г., Віблій П.І. Фінансова санація і антикризове управління підприємством: навч. посібник. – К.:Кондор, 2007. – 272 с. – с.52.

¹⁰ Благодетелева-Вовк С.Л. Управління фінансовою санацією підприємств: навч. посібник. – К.: Ніка-Центр, 2006. – 248 с. – с.28.

з думкою О.О. Терещенка, що першочерговим завданням системи раннього попередження є своєчасне виявлення кризи на підприємстві, тобто ситуації безпосередньої чи непрямой загрози його існуванню.¹¹

Отже, розробка, формування та впровадження на підприємстві системи раннього попередження та прогнозування є об'єктивною необхідністю для успішного та стабільного розвитку і функціонування будь-якого суб'єкта господарювання в сучасних умовах розвитку економіки.

Аналіз останніх досліджень і розробок, дав змогу визначити та систематизувати основні концептуальні підходи щодо формування на підприємстві системи попередження, прогнозування, недопущення і подолання банкрутства та виокремити її основні складові (рис.1).

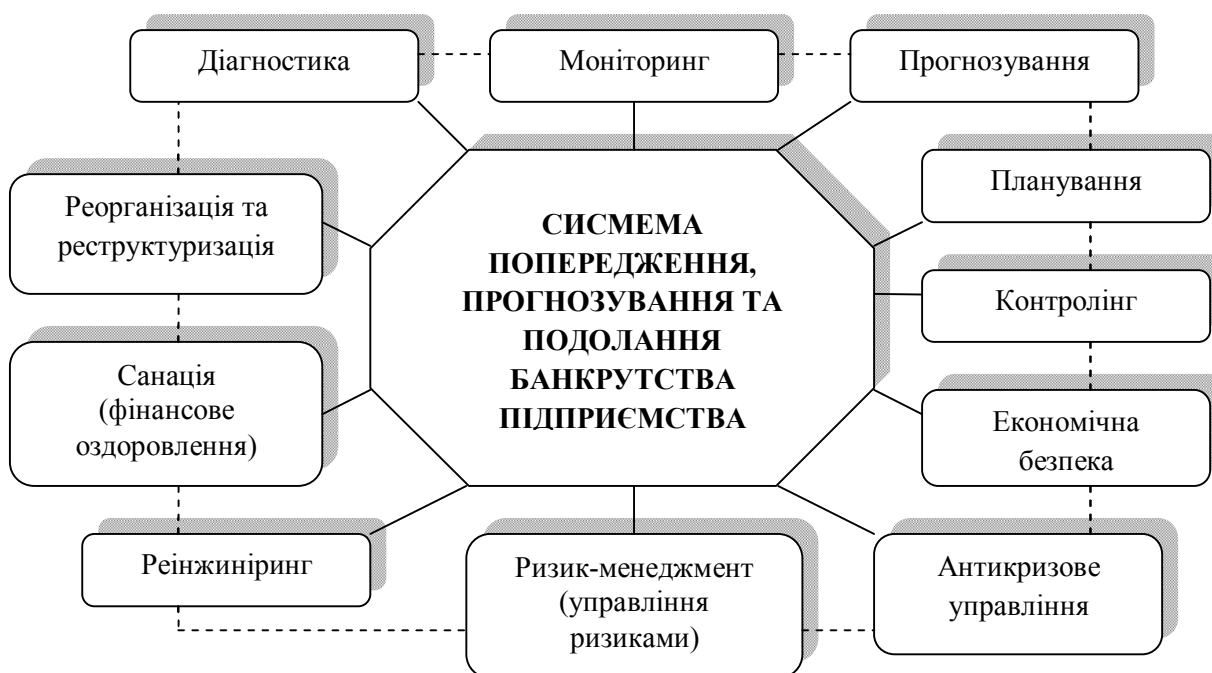

Рис.1. – Система попередження, прогнозування та подолання банкрутства підприємства та її складові елементи [авторська розробка].

Наведена на рис.1. система попередження, прогнозування та подолання банкрутства підприємства не обмежується лише зазначеними складовими і може бути доповнена іншими. Однак на рис.1 були згруповані, на нашу думку, найбільш важливі, взаємопов'язані і невід'ємні складові, необхідні для формування дієвої, результативної та ефективної системи недопущення банкрутства підприємства.

Перейдемо до більш детального розгляду кожної із функціональних складових.

Діагностика банкрутства підприємства – система цільового фінансового аналізу, спрямованого на виявлення параметрів кризового розвитку підприємства.¹²

Діагностика, відстежуючи і оцінюючи ключові сфери діяльності підприємства – аналізуючи тим самим його фінансовий стан, безбитковість, матеріальні і фінансові потоки оцінює ризик виникнення банкрутства й можливості його подолання, а також є базою для впровадження антикризових заходів.

¹¹ Терещенко О.О. Фінансова санація та банкрутство підприємств: навч. посібник. – К.: КНЕУ, 2004. – 412 с. – с.48.

¹² Бланк И.А. Основы финансового менеджмента. / И.А. Бланк. – Т.2. – К.: Ника-Центр, 1999. – 512 с. – с.276.

Залежно від цілей і методів здійснення діагностика банкрутства підприємства підрозділяється на дві основні системи:

- 1) система експрес-діагностики банкрутства;
- 2) система фундаментальної діагностики банкрутства.¹³

Експрес-діагностика являє собою миттєвий погляд на господарську ситуацію, коротке дослідження різних аспектів діяльності підприємства з метою виявлення проблемних сфер в управлінні і отримання попередніх оцінок поточного стану. Експрес діагностика проводиться з метою отримання невеликої кількості ключових, найбільш інформативних показників, що дають точну і об'єктивну картину поточного фінансового стану підприємства та динаміки його економічного розвитку.

Мета експрес-діагностики – знайти і виокремити найбільш складні проблеми в управлінні підприємством загалом і в його фінансових ресурсах зокрема. Це необхідно для звуження сфери пошуку причин наявних проблем і шляхів їх можливого вирішення. Методика експрес-діагностики може трактуватися як універсальна, що майже не залежить від специфічних характеристик підприємств.¹⁴

Під час здійснення експрес-діагностики банкрутства оцінка кризових параметрів фінансового розвитку підприємства проводиться постійно та здійснюється на базі даних його обліку по стандартних алгоритмах аналізу. Система експрес-діагностики забезпечує раннє виявлення ознак кризового розвитку підприємства і дозволяє вчасно прийняти оперативні заходи з їх нейтралізації.¹⁵

При глибокій фінансовій кризі або фінансовій катастрофі система експрес-діагностики повинна доповнюватися системою *фундаментальної діагностики*. **Фундаментальна діагностика** використовує методи факторного аналізу та прогнозування. Внаслідок проведення такої діагностики банкрутства відбувається: поглиблення результатів проведеної оцінки кризових параметрів фінансового розвитку підприємства, підтвердження отриманої попередньої оцінки масштабів кризового фінансового стану підприємства, прогнозування можливих негативних наслідків та оцінка здатності підприємства нейтралізувати загрозу банкрутства за рахунок власного ресурсного потенціалу. Отже, фундаментальна діагностика банкрутства дозволяє обрати ефективні методи майбутнього фінансового оздоровлення підприємства.¹⁶

А також, комплексна діагностика дає змогу визначити поточний стан справ і оцінити інноваційний потенціал підприємства, детально вивчити проблеми, окреслені на етапі експрес-діагностики, і виявити причини їхнього виникнення.¹⁷

Активне антикризове управління ґрунтується саме на фундаментальній діагностиці – поглибленому аналізі кризових параметрів.

Моніторинг – це система постійного спостереження за процесами і тенденціями, які протікають в зовнішньому та внутрішньому середовищі підприємства із метою своєчасної

¹³ Череп А.В. Фінансова санація та банкрутство суб'єктів господарювання: навч. посібник. – К.: Кондор, 2006. – 378 с. – с.116.

¹⁴ Коваленко О. Сучасні підходи та інструментарій діагностики загрози банкрутства промислових підприємств // Вісник Тернопільського національного економічного університету. – 2010. – №5-1. – С.182.

¹⁵ Гук О.В. Особливості діагностики банкрутства підприємств. // Вісник Національного університету “Львівська політехніка”. Проблеми економіки та управління. – Львів. – 2003. – №484. – С. 49.

¹⁶ Там же.

¹⁷ Коваленко О. Сучасні підходи та інструментарій діагностики загрози банкрутства промислових підприємств. // Вісник Тернопільського національного економічного університету. – 2010. – №5-1. – С.183.

оцінки виникаючих ситуацій.¹⁸

Отже, моніторинг це спеціально організоване систематичне та безперервне спостереження за станом об'єкта та його оперативна оцінка. До основних структуро формуючих елементів моніторингу системи діагностики варто віднести механізми, які сприяють інформаційному забезпеченню організаційних структур стосовно нормального стану підприємства, його конкурентоздатного потенціалу та інших характеристик, а також відносно потенційно небезпечного та негативного.¹⁹

При проведенні моніторингу і діагностики діяльності підприємства необхідно врахувати галузеві особливості підприємства, його стратегію.

В умовах нестабільності економіки, що супроводжується кризовими явищами прогнозування ймовірності банкрутства підприємства стає першочерговою необхідністю і складовою антикризового фінансового управління.

Прогнозування – це передбачення майбутнього стану внутрішнього і зовнішнього середовища фірми, яке базується на наукових методах і інтуїції, тобто це процес обґрунтування кількісних та якісних змін розвитку у майбутньому, а також альтернативних способів досягнення очікуваного стану.

Таким чином, прогнозування передбачає формування прогнозу розвитку суб'єкта господарювання шляхом дослідження тенденцій його теперішнього розвитку. Далі на основі проведеного дослідження аналізуються отримані результати і робляться певні висновки щодо майбутньої перспективи та подальшого розвитку досліджуваного підприємства.

Основне значення прогнозування банкрутства підприємства полягає у своєчасній розробці контрзаходів, спрямованих на подолання на підприємстві негативних тенденцій.

Зміст прогнозування полягає у передбаченні та оцінюванні можливих негативних сценаріїв діяльності підприємства, які можуть призвести до його неплатоспроможності і втрати ліквідності.

Правильний вибір методу є запорукою успішного прогнозування. Метод прогнозування має забезпечити функціональну повноту і реальність прогнозу, а витрати часу і матеріальних ресурсів мають бути мінімальними. Від точності прогнозів залежить успіх діяльності підприємства. Отже, на будь-якому підприємстві виникає завдання застосування методик прогнозування, які найбільш оптимально вирішують поставлені завдання.²⁰

Для прогнозування банкрутства у світовій практиці використовується система моделей, розроблена західними економістами. В основі використання даних моделей є *дискримінантний аналіз*, який є одним з найважливіших інструментів системи раннього попередження та методом прогнозування банкрутства підприємств.

Дискримінантний аналіз (Discriminant Analysis) банкрутства полягає в аналізі співвідношення фінансових коефіцієнтів, побудові дискримінантної функції за допомогою математико-статистичних методів та розрахунку інтегрального показника (Z), який указує на ймовірність банкрутства підприємства.

У загальному вигляді дискримінантну функцію записують так (формула 1):

$$Z = a_0 + a_1 x_1 + a_2 x_2 + \dots + a_n x_n, \quad (1)$$

¹⁸ Кизим О.М. Оцінка і діагностика фінансової стійкості підприємства: Монографія. / О.М. Кизим, В.А. Забродський, В.А. Зінченко, Ю.С. Копчак. – Х.: ВД «ІНЖЕК», 2003. – 144 с. – с.89.

¹⁹ Шатунова Т.О. Методологічні основи діагностики стійкості функціонування підприємства // Вісник Східноукраїнського національного університету імені Володимира Даля. – № 12 (106). 2006. – с. 203-206.

²⁰ Жилінська Л.О. Характеристика методів прогнозування показників діяльності підприємства. // Інвестиції: практика та досвід. – 2009. – №1. – С.42.

де Z – індекс ймовірність банкрутства (залежна дискримінантна змінна);
 x_1, x_2, \dots, x_n – показники (фактори впливу) діяльності підприємства (незалежні змінні дискримінантної функції);

a_1, a_2, \dots, a_n – параметри, що показують ступінь впливу показників на ймовірність банкрутства (коефіцієнти дискримінантної функції);

a_0 – вільний член.²¹

Величина окремих коефіцієнтів характеризує різний вплив окремих показників (змінних) на загальний фінансовий стан підприємства. Віднесення аналізованого підприємства до групи «хворих» чи «здорових» залежить від значення інтегрального показника, який є результатом розв'язку дискримінантної функції, а також від побудованої на основі емпіричних даних прямої поділу. Пряма поділу характеризує граничне значення Z -показника і слугує базою для розробки шкали інтерпретації одержаних значень Z .

Найвідомішими моделями прогнозування банкрутства на основі багатofакторного дискримінантного аналізу є зарубіжні моделі Е. Альтмана²², К. Беєрмана²³, Дж. Фулмера²⁴, Г. Спрінгейта²⁵, Р. Тафлера²⁶, а також розробки російських і вітчизняних фахівців: О.П. Зайцевої²⁷, Р.С. Сайфуліна і Г.Г. Кадыкова²⁸, О.О. Терещенка²⁹ та інші.

Найбільш відомі та поширені з них, а саме: модель Е. Альтмана (1968 р.), модифікована модель Е. Альтмана (1983 р.), модель Р. Ліса (1972 р.), модель Р. Тафлера і Тішоу (1977 р.), модель Г.Спрінгейта (1978 р.) та Іркутська модель (R-модель), порядок розрахунку яких представлено в таблиці 1.³⁰

Однак в українській практиці ступінь розвитку фондового ринку, податкове законодавство, нормативне забезпечення бухгалтерського обліку та інші зовнішні фактори, на жаль, обмежують можливості застосування західних моделей передбачення ймовірності банкрутства.³¹

²¹ Базилінська О. Я. Фінансовий аналіз: теорія та практика: навч. посіб. – К.: ЦУЛ, 2009. – 328 с. – с.204.

²² Altman, E.I. (1968). Financial Ratios, Discriminat Analysis and the Prediction of Corporate Bankruptcy. Journal of Finance, September: 589-609.

²³ Beermann, K. (1976). Prognosemoglichkeiten von Kapitalverlusten mit Hilfe von Jahresabschlussen. Dusseldorf.

²⁴ Fulmer, J.G.Jr., Moon, J.E., Gavin, T.A., Erwin, M. J. (1984). A Bankruptcy Classification Model For Small Firms. Journal of Commercial Bank Lending, July: 25-37.

²⁵ Springate, G.L.V. (1978). Predicting the Possibility of Failure in a Canadian Firm. Unpublished M.B.A. Research Project. Simon Fraser University. January.

²⁶ Taffler, R.J. (1982). Forecasting company failure in the UK using discriminant analysis and nancial ratio data. Journal of Royal Statistical Society Series A, 145(3): 342 – 358.

²⁷ Зайцева О.П. Антикризисный менеджмент в российской фирме. // Аваль (Сибирская финансовая школа). – 1998. – №11-12. – С.101-109.

²⁸ Сайфулин Р.С., Кадыков Г.Г. Прогнозирование банкротства с использованием факторных моделей / Р.С. Сайфулин, Г.Г. Кадыков // Экономика и жизнь. – 2003. – №41. – С.11.

²⁹ Терещенко О.О. Фінансова санація та банкрутство підприємств: навч. посіб. – К.: КНЕУ, 2004 – 412 с.

³⁰ Троц І.В. Порівняльний аналіз і оцінка методик прогнозування та визначення ймовірності банкрутства на прикладі машинобудівельних підприємств. // Економічний аналіз: збірник наукових праць. – Вип. 9 – Ч. 1 – 2011 – С.335.

³¹ Базилінська О. Я. Фінансовий аналіз: теорія та практика: навч. посіб. – К.: ЦУЛ, 2009. – 328 с. – с.205.

Таблиця 1. Моделі прогнозування й визначення ймовірності банкрутства підприємства

№	Назва моделі	Модель і коефіцієнти	Ймовірність банкрутства, значення Z
1	Модель Е. Альтмана (1968 р.)	$Z = 1,2 \cdot X_1 + 1,4 \cdot X_2 + 3,3 \cdot X_3 + 0,6 \cdot X_4 + 0,999 \cdot X_5$ <p> X_1 – власний оборотний капітал/ сукупні активи; X_2 – чистий прибуток/ сукупні активи; X_3 – фінансовий результат від звичайної діяльності до оподаткування/ сукупні активи; X_4 – власний капітал/ залучений капітал; X_5 – чистий дохід (виручка) від реалізації продукції/ сукупні активи. </p>	$Z < 1,8$ – дуже висока $1,9 < Z < 2,7$ – середня $2,8 < Z < 2,9$ – невелика $Z > 3$ – дуже низька
2	Модифікована модель Е. Альтмана (1983 р.)	$Z = 0,717 \cdot X_1 + 0,847 \cdot X_2 + 3,107 \cdot X_3 + 0,42 \cdot X_4 + 0,995 \cdot X_5$ <p> X_4 – балансова вартість акцій/ позичковий капітал. </p>	Критичне значення – $Z \leq 1,23$
3	Модель Р. Ліса (1972 р.)	$Z = 0,063 \cdot X_1 + 0,092 \cdot X_2 + 0,057 \cdot X_3 + 0,001 \cdot X_4$ <p> X_1 – оборотний капітал/ сукупні активи; X_2 – прибуток від реалізації/ сукупні активи; X_3 – нерозподілений прибуток/ сукупні активи; X_4 – власний капітал/ позичковий капітал. </p>	Критичне значення – $Z \leq 0,037$
4	Модель Р.Тафлера і Г. Тішоу (1977 р.)	$Z = 0,53 \cdot X_1 + 0,13 \cdot X_2 + 0,18 \cdot X_3 + 0,16 \cdot X_4$ <p> X_1 – прибуток від реалізації продукції/ короткострокові зобов'язання; X_2 – оборотні активи/ зобов'язання; X_3 – короткострокові зобов'язання / сукупні активи; X_4 – власний капітал/ позичковий капітал. </p>	Критичне значення – $Z \leq 0,2$
5	Модель Г. Спрінггейта (1978 р.)	$Z = 1,03 \cdot X_1 + 3,07 \cdot X_2 + 0,66 \cdot X_3 + 0,4 \cdot X_4$ <p> X_1 – оборотні активи/ сукупні активи; X_2 – прибуток до сплати податків/ сукупні активи; X_3 – прибуток до сплати податків/ короткострокові зобов'язання; X_4 – виручка від реалізації/ сукупні активи. </p>	$Z < 0,862$ – висока $Z > 2,45$ – мінімальна
6	Іркутська модель (R-модель)	$R = 8,38 \cdot X_1 + X_2 + 0,054 \cdot X_3 + 0,63 \cdot X_4$ <p> X_1 – оборотний капітал/ сукупні активи; X_2 – чистий прибуток/ власний капітал; X_3 – виручка від реалізації/ сукупні активи; X_4 – чистий прибуток/ сукупні активи. </p>	$Z < 0$ – максимальна (90-100%) $0 < Z < 0,18$ – висока (60-80%) $0,18 < Z < 0,32$ – середня (35-20%) $0,32 < Z < 0,42$ – низька (15-20%) $Z > 0,42$ – мінімальна (до 10%)

Тому можемо зробити висновок, що застосування зарубіжних моделей у вітчизняній практиці слід проводити дуже обережно, так як ефективність і надійність зазначених моделей, як показує практика, суттєво нижча на вітчизняних підприємствах на відміну від зарубіжних.

Для прогнозування й оцінки потенційного банкрутства економічного суб'єкта, окрім наведених, необхідно використовувати й інші показники (оцінка ліквідності та платоспроможності, фінансової стійкості, ділової активності).

Таким чином, виходячи з вищевказаного, *прогнозування банкрутства стає першочерговою необхідністю, що дасть можливість виявити основні проблеми і недоліки в роботі підприємства*, а також врахувати вплив різноманітних зовнішніх чинників, і в результаті спрогнозувати ймовірність банкрутства і вжити заходів для його уникнення.³²

Найважливішою функцією управління підприємством є *планування* його діяльності.

Планування – це процес перетворення цілей підприємства в прогнози та плани, процес визначення пріоритетів, засобів та методів їх досягнення. Воно об'єднує структурні підрозділи підприємства загальною метою, надає усім процесам однакову спрямованість і скоординованість, що дозволяє найбільш повно і ефективно використовувати наявні ресурси, комплексно, якісно і швидко вирішувати різноманітні завдання управління.³³

Планування можна розглядати як процес прийняття рішень, який передує майбутнім діям. Результатом планування є прийняття органом управління рішення про те, що, де і яким чином треба зробити. Способи і методи обґрунтування планових рішень є тією ланкою, яка поєднує теперішнє з майбутнім.³⁴

Найважливішим принципом планування є чіткий вибір і обґрунтувати цілей, кінцевої мети, результатів діяльності підприємства. Поряд із загальними принципами управління у плануванні існують такі *специфічні принципи* як: цільова спрямованість, системність, збалансованість, оптимальність використання ресурсів, адекватність об'єкта і предмета планування.³⁵

Планування завжди орієнтується на дані попередніх років з метою визначення розвитку підприємства в перспективі. Тому надійність планування залежить від точності фактичних показників минулих років.

Одним з основних сучасних інструментів профілактики кризи є *контролінг*.

Контролінг – це концепція в практичному управлінні, спрямована на пошук слабких сигналів можливих кризових ситуацій, своєчасну ліквідацію вузьких місць і відхилень, забезпечення тенденцій сталого стратегічного розвитку у відповідності з метою, планом і місією організації.³⁶

*Основними завданнями контролінгу є виявлення проблем і коректування діяльності організації до того, як ці проблеми переростуть в кризу. Призначення контролінгу – у створенні гарантій виконання планів і попередження виникнення кризових ситуацій.*³⁷

Результатом впровадження контролінгу стає система, яка сприяє підвищенню

³² Троць І.В. Визначення поняття банкрутства та причини його виникнення у сучасних умовах розвитку. // Вісник Дніпропетровського університету. Економіка. – 2011. – Вип.5 (2). – С.227.

³³ Горлачук В.В. Економіка підприємства: навч. посібник. / В.В. Горлачук, І.Г. Яненко. – Миколаїв: Вид. ЧДУ ім.Петра Могили, 2010. – 344 с. – с.98.

³⁴ Шваб Л.І. Економіка підприємства: навч. посібник. – К.: Каравела, 2005. – 568 с. – с.307.

³⁵ Макаровська Т.П. Економіка підприємства: навч. посібник. / Т.П. Макаровська, Н.М. Боднар. – К.: МАУП, 2003. – 304 с. – с.170.

³⁶ Набок Р. Американская и немецкая модели контроллинга / Руслан Набок, Анна Набок // Финансовый директор. – 2007. – №12. – [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.management.com.ua/finance/fin142.html>

³⁷ Павлова А.М. Контролинг – лучший друг руководителя [Электронный ресурс]. / А.М. Павлова. – Режим доступа: http://www.elitarium.ru/2006/08/03/kontrolling_luchshij_drug_rukovoditelja.html

ефективності діяльності підприємства і дозволяє передбачити результати діяльності, планувати діяльність з метою підвищення ефективності використання ресурсів, своєчасно отримувати точну інформацію, необхідну для прийняття управлінських рішень, ефективно використовувати податкове планування та схеми оптимізації оподаткування.³⁸

Використання контролінгу в системі антикризового управління підвищує ефективність санаційних процедур, сприяє попередженню банкрутства підприємств.

Контролінг в системі антикризового управління – це особливий вид економічної діяльності суб'єкта господарювання з формування шляхом синтезу елементів прогнозування, планування, обліку, аналізу та контролю такої інформаційної системи, яка б забезпечила вироблення альтернативних підходів до профілактики кризи з метою недопущення банкрутства промислового підприємства.³⁹

Таким чином, контролінг це управління майбутнім для забезпечення тривалого й успішного функціонування підприємства та його структурних одиниць.

У протидії кризовим процесам вагоме місце посідає *економічна безпека підприємства* як універсальна категорія, що відображає захищеність суб'єктів соціально-економічних відносин на всіх рівнях. Для підприємства економічна безпека відображає захищеність його діяльності від негативних впливів зовнішнього середовища, здатність швидко усунути різнохарактерні загрози, адаптуватися до умов, що склалися і негативно відбиваються на його діяльності.⁴⁰

Економічна безпека підприємства – це такий стан сукупних ресурсів і підприємницьких можливостей, за яких гарантуються найбільш ефективне їх використання з метою стабільного функціонування та прогресивного науково-технічного та соціального розвитку, запобігання внутрішнім і зовнішнім негативним загрозам (впливам).

Головна мета економічної безпеки підприємства полягає в гарантії його стабільного і максимально ефективного функціонування та перспективи розвитку.

Для забезпечення економічної безпеки на підприємстві, що являє собою цілу систему, необхідно розрізнити її основні функціональні складові: інтелектуальну, кадрову, інформаційну, техніко-технологічну, фінансову, політико-правову, екологічну, силову.

В свою чергу, І.Н. Карпунь доповнює систему економічної безпеки підприємства ще такими складовими як: інтерфейсна, соціальна, ринкова, ресурсна, енергетична.⁴¹

Сукупний критерій економічної безпеки будь-якого суб'єкта господарювання ($K_{себн}$) розраховується за допомогою формули 2:

$$K_{себн} = \sum_{i=1}^n K_i \times d_i, \quad (2)$$

де K_i – величина окремого (поодинокого) критерію за i -ю функціональною складовою;

d_i – питома вага значущості i -ї функціональної складової;

n – кількість функціональних складових економічної безпеки підприємства.⁴²

Рівень економічної безпеки підприємства залежить від того, наскільки ефективно його керівництво і спеціалісти будуть спроможні уникнути можливих загроз і ліквідувати шкідливі наслідки окремих негативних складових зовнішнього і внутрішнього середовища.

Формування необхідного рівня економічної безпеки підприємства включає етапи:

³⁸ Горелик О. Модель контролінга и этапы его внедрения / О. Горелик // Менеджмент и менеджер. – 2009. – № 3. – С. 27.

³⁹ Вецепура Н.В. Контролінг как инструмент профилактики кризиса на промышленном предприятии / Н.В. Вецепура, А.С. Ивженко // Вісник економічної науки України. – 2006. – №2. – С.54.

⁴⁰ Березін О.В. Економіка підприємства: навч. посіб. / О.В. Березін, Л.М. Березіна, Н.В. Бутенко. – К.: Знання, 2009. – 390 с. – с.295.

⁴¹ Карпунь І.Н. Управління фінансовою санацією підприємства: навч. посібник. – Львів: «Магнолія-2006», 2007. – 418 с. – с.44, 47.

⁴² Горлачук В.В. Економіка підприємства: навч. посібник. / В.В. Горлачук, І.Г. Яненко. – Миколаїв: Вид. ЧДУ ім.Петра Могили, 2010. – 344 с. – с.285.

- 1) формування ефективних факторів виробництва (нового устаткування, кваліфікованої робочої сили і т. д.);
- 2) виробництво продукції з урахуванням потреб ринку, підвищення її якості та дизайну;
- 3) вибір надійних постачальників сировини, матеріалів, енергоносіїв;
- 5) проведення приватизації;
- 6) надійний захист власних комерційних таємниць;
- 7) зміна, в разі необхідності, керівництва підприємства.

Для здійснення заходів із досягнення належної економічної безпеки слід визначити обсяг ресурсів і мобілізувати внутрішні й зовнішні їх джерела (продаж частини майна, розпродаж продукції, яка не реалізована, отримання кредиту).⁴³

Основним способом виживання підприємства у кризових умовах виступає *антикризове управління*, яке повинно ґрунтуватись на своєчасній діагностиці рівня та причин кризового стану і реалізації адекватних антикризових програм.⁴⁴

Антикризове управління – це управління, в якому поставлено певним чином передбачення небезпеки кризи, аналіз її симптомів, заходи по зниженню негативних наслідків кризи і використання факторів для подальшого розвитку підприємства.⁴⁵ Це така система управління, яка спрямована на вирішення задач інтенсивного розвитку підприємства завдяки мобілізації та інтенсифікації всіх ресурсів у противагу екстенсивному розвитку.

Основною метою антикризового управління є швидке поновлення платоспроможності й відновлення достатнього рівня фінансової стабільності підприємства для запобігання його банкрутству.

До *основних функцій* антикризового управління відносять:

- 1) запобігання та пом'якшення криз на підприємстві;
- 2) оздоровлення стану та діяльності господарських суб'єктів;
- 3) практичне вирішення проблеми банкрутства.⁴⁶

На сьогоднішній день типовою для багатьох підприємств є проблема неефективного управління ризиками (запізніле їх ідентифікування та нейтралізація) та оперативного виявлення і використання додаткових шансів поліпшення діяльності, наслідком чого може бути зменшення потенціалу розвитку та фінансова криза.⁴⁷

Управління і ризик є взаємопов'язаними компонентами економічної системи, тому що бізнес неможливий без ризику і підприємству для успішного функціонування треба не уникати ризику, а вміти оцінювати його ступінь та керувати ризиком для його зменшення. На ступінь ризику можна впливати через формування та реалізацію стратегії, використання певних засобів, принципів, тобто через створення своєрідного механізму управління ризиками – *ризик-менеджменту*.⁴⁸

Ризик-менеджмент (управління ризиками) – це система цілеспрямованих дій для забезпечення успішного функціонування суб'єктів господарювання з урахуванням факторів ризику на основі аналізу і оцінки їх дієвості та вибору і використання методів нейтралізації їх

⁴³ Шваб Л.І. Економіка підприємства: підручник. – К.: Каравела, 2011. – 416 с. – с.389.

⁴⁴ Колісник М.К., Льчук П.Г., Віблій П.І. Фінансова санація і антикризове управління підприємством: Навч. посібник –К.:Кондор, 2007. – 272 с. – с.26, с.29.

⁴⁵ Череп А.В. Фінансова санація та банкрутство суб'єктів господарювання: навч. посібник. – К.: Кондор, 2006. – 378 с. – с.245.

⁴⁶ Благодетелева-Вовк С.Л. Управління фінансовою санацією підприємств: навч. посібник.– К.: Ніка-Центр, 2006. – 248 с. – с.17-18.

⁴⁷ Терещенко О.О. Фінансова діяльність суб'єктів господарювання. – К.: КНЕУ, 2003. – 554 с.

⁴⁸ Обґрунтування господарських рішень і оцінювання ризиків: навч. посіб. / [Т. С. Клебанова, О. В. Мілов, С. В. Мілевський, С. О. Степурина, Г. С. Ястребова]. – Харків: Вид. ХНЕСУ, 2010. – 264 с. – с.153.

дій.⁴⁹

Система ризик-менеджменту включає ідентифікацію ризиків, планування заходів щодо зменшення ризиків, моніторинг ризиків і контроль виконання заходів з їх зменшення, аналіз ефективності реалізованих заходів та накопичення досвіду.⁵⁰

Управління ризиком передбачає: використання всіх можливих засобів для того, щоб уникнути чи знизити ступінь ризику; контроль ризикової ситуації, оптимізацію чи мінімізацію можливих втрат; збереження чи збільшення ступеня ризику, якщо це має сенс.

У системі управління ризиками на підприємстві основна роль належить заходам їх нейтралізації, що згруповані нами та представлені на рис.2.⁵¹

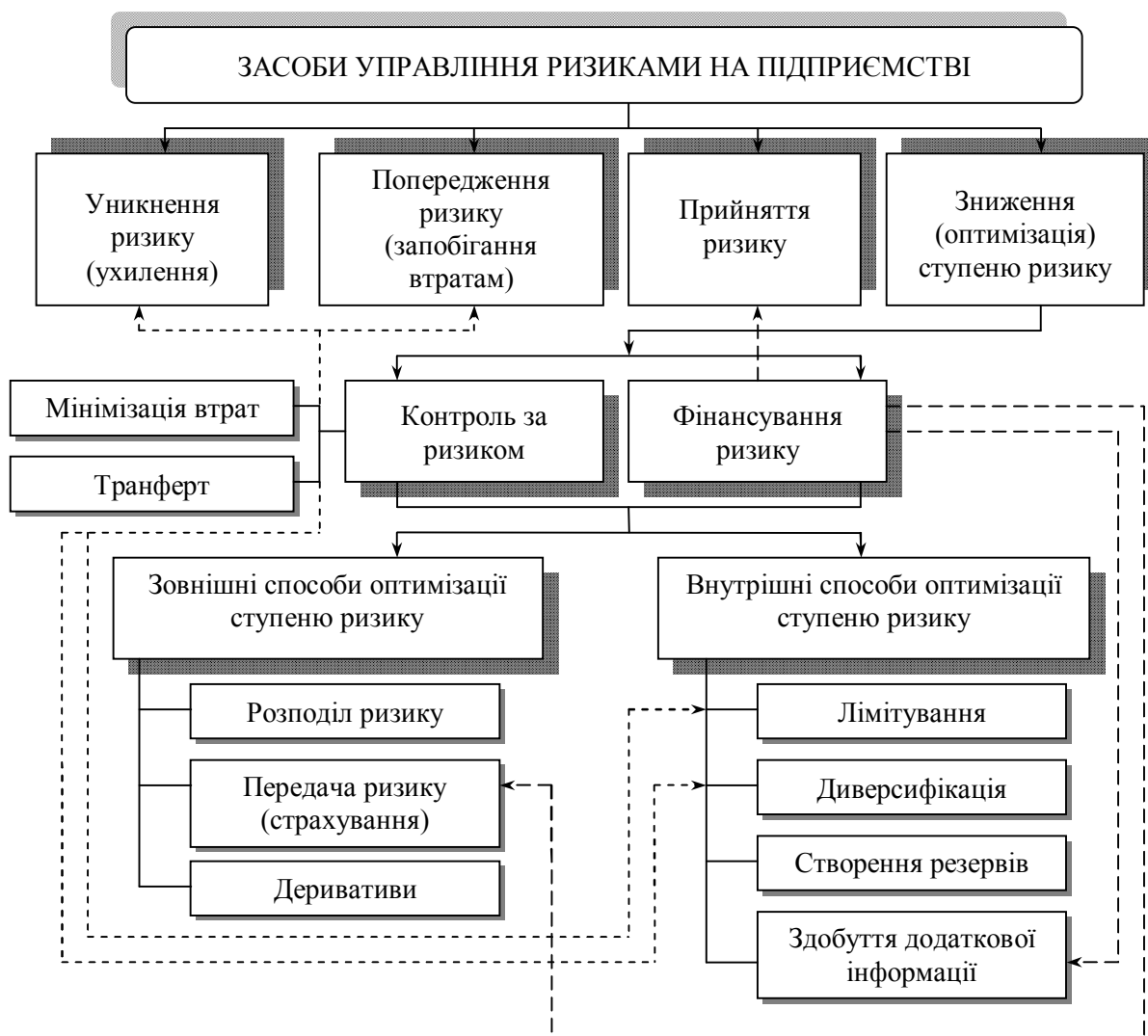

Рис.2. – Засоби управління ризиками на підприємстві [авторська розробка].

⁴⁹ Мних С.В. Економічний аналіз: підручник / С.В. Мних. – К.: Знання, 2011. – 630 с. – с.214, 216-217.

⁵⁰ Різник В. В. Ризик-менеджмент в управлінні проектами. [Електронний ресурс] / В. В. Різник // Економічний вісник університету. – 2011. – Вип. 17/1. – Режим доступу: http://www.nbu.gov.ua/portal/soc_gum/Evu/2011_17_1/Riznyk%20V..pdf

⁵¹ Дуда Т.Т. Ризик-менеджмент та засоби управління ризиками на підприємстві. / Т.Т. Дуда, І.В. Троц // Матеріали Міжнародної науково-практичної конференції [«Інформаційні технології, економіка та право: стан та перспективи розвитку»], 28-31 березня 2012 р., Чернівці. – 2012. – С.125.

Отже, ризик-менеджмент має базуватися на знанні стандартних прийомів управління ризиком, на вмінні швидко і правильно оцінювати конкретну економічну ситуацію, на здатності швидко знайти гідний, якщо не єдиний вихід з конкретної ситуації.

Беззаперечною умовою ефективної діяльності суб'єкта господарювання повинно стати формування системи ризик-менеджменту на підприємстві. Система ефективного управління ризиками необхідна для забезпечення сталого безперервного функціонування і розвитку компанії шляхом своєчасної ідентифікації, запобігання або мінімізації ризиків, що становлять загрозу діяльності підприємства.⁵²

Беззаперечною умовою ефективної діяльності суб'єкта господарювання повинно стати формування системи ризик-менеджменту на підприємстві. Система ефективного управління ризиками необхідна для забезпечення сталого безперервного функціонування і розвитку компанії шляхом своєчасної ідентифікації, запобігання або мінімізації ризиків, що становлять загрозу діяльності підприємства.⁵³

Однією з найбільш ефективних інновацій в управлінській справі за останні роки став *реінжиніринг*.

Реінжиніринг – це перебудова (перепроєктування) ділових процесів для досягнення радикального (стрибокподібного) поліпшення діяльності фірми. Реінжиніринг базується на використанні сучасних інформаційних технологій для досягнення нових ділових цілей.

Основними властивостями реінжинірингу є: відмова від застарілих правил і підходів та початок ділового процесу ніби з «чистого листа»; нехтування діючими системами, структурами і процедурами та радикальна зміна способів господарської діяльності; забезпечення значних змін показників діяльності.

Реінжиніринг застосовується в трьох основних ситуаціях: фірма знаходиться стані глибокої кризи; сучасне (поточне) положення фірми може бути визнано задовільним, однак, прогнози її діяльності є несприятливими; реалізацією можливостей реінжинірингу займаються благополучні, швидкозростаючі та агресивні організації.

Завдання реінжинірингу включають об'єднання інформаційних ресурсів структурних підрозділів підприємства і створення інтегрованої корпоративної інформаційної системи управління, яка функціонує в реальному масштабі часу, базується на об'єктивних даних про фінансові та матеріальні потоки в усіх сферах господарської діяльності підприємства, забезпечує можливість гнучкого реагування на зміну ринкової ситуації.⁵⁴

Отже, вся суть реінжинірингу побудована на системі докорінних перетворень в організації. Цей підхід дає можливість радикального поновлення отримання результату за рахунок створення нових технологій бізнес-процесів.

Відомо, що фінансове оздоровлення підприємства здійснюється через *санацію*. **Санація** – це система фінансово-економічних, виробничо-технічних, організаційно-правових та соціальних заходів, спрямованих на досягнення чи відновлення платоспроможності, ліквідності, прибутковості і конкурентоспроможності підприємства-боржника в довгостроковому періоді, тобто – це сукупність усіх можливих заходів, які

⁵² Дуда Т.Т. Ризик-менеджмент та засоби управління ризиками на підприємстві. / Т.Т. Дуда, І.В. Троц // Матеріали Міжнародної науково-практичної конференції [«Інформаційні технології, економіка та право: стан та перспективи розвитку»]. (ІТЕП-2012)], 28-31 березня 2012 р., Чернівці. – 2012. – С.125.

⁵³ Дуда Т.Т. Ризик-менеджмент та засоби управління ризиками на підприємстві. / Т.Т. Дуда, І.В. Троц // Матеріали Міжнародної науково-практичної конференції [«Інформаційні технології, економіка та право: стан та перспективи розвитку»], 28-31 березня 2012 р., Чернівці. – 2012. – С.125.

⁵⁴ Карпунь І.Н. Управління фінансовою санацією підприємства: навч. посібник. – Львів: «Магнолія-2006», 2007. – 418 с. – с.41.

здатні привести підприємство до фінансового оздоровлення.⁵⁵

Крім того, слід відзначити, що використання внутрішніх фінансових резервів дає змогу не тільки подолати внутрішні причини неспроможності підприємств, а й значно зменшує залежність ефективності проведення санації від залучення зовнішніх фінансових джерел. Мобілізацію внутрішніх резервів фінансової стабілізації спрямовано насамперед на поліпшення (або відновлення) платоспроможності та ліквідності підприємства. Цього можна досягти збільшенням обсягів вхідних грошових потоків (збільшення виручки від реалізації, реструктуризація активів) або в результаті скорочення вихідних грошових потоків (зниження собівартості продукції; витрати, що не відносяться до валових; заморожування і згорання інвестицій).⁵⁶

Не допустити банкруства, уникнути процедури ліквідації при банкрутстві чи самоліквідації й продовжити свою діяльність та підвищити фінансову стійкість підприємство як юридична особа може шляхом *реорганізації*. Термін «реорганізація» має латинське походження і означає перебудову, перетворення.⁵⁷

Реорганізація – це повна або часткова заміна власників корпоративних прав підприємства, зміна організаційно-правової форми організації бізнесу, ліквідація окремих структурних підрозділів або створення на базі одного підприємства кількох, наслідком чого є передача або прийняття його майна, коштів, прав та обов'язків правонаступником.

За змістом реорганізація являє собою комплекс організаційних заходів, завдяки якому умови функціонування окремих підрозділів та організаційні параметри всього підприємства наближаються до вимог зовнішнього середовища і власного бажання суб'єкта господарювання щодо свого місця в ньому. Таким чином, реорганізація характеризує зміни в організаційно-структурних взаємозв'язках між підрозділами підприємства на всіх рівнях ієрархії, які відповідають внутрішнім і зовнішнім умовам його функціонування згідно з обраною системою стратегій.⁵⁸

Сучасним ринковим інструментом підвищення ефективності підприємств є *реструктуризація*, яку у загальному вигляді можна визначити як їх адаптацію до роботи в умовах, які постійно змінюються.

Реструктуризація підприємств розглядається як комплекс заходів, спрямованих на «виживання» підприємств в умовах кризи або викликаних потребою реалізації їх нової стратегії незалежно від того, породжена вона загальною макроекономічною ситуацією, зміною загальної кон'юнктури чи дією внутрішніх для підприємств чинників. Реструктуризація означає пристосування структури ресурсів, що використовує підприємство, до нових цін і умов, а також зміну параметрів виробництва відповідно до існуючих на ринку вимог.

Реструктуризація, як правило, включає організаційні зміни на підприємствах, що часто виражаються в їх поділі на більш дрібні суб'єкти підприємницької діяльності. У процесі реструктуризації також змінюються цілі підприємства, здійснюється організаційна перебудова, відбувається поділ активів, переглядаються ринки та оптимізуються ресурси. Зв'язок між основними мотивами реструктуризації підприємств та її кінцевими завданнями

⁵⁵ Колісник М.К., Ільчук П.Г., Віблій П.І. Фінансова санація і антикризове управління підприємством: Навч. посібник –К.:Кондор, 2007. – 272 с. – с.16.

⁵⁶ Ларіонова К.Л. Управління фінансовою санацією підприємств. Методичні вказівки для студентів спеціальності “Фінанси” / К.Л. Ларіонова. – Хмельницький: ХНУ, 2005 – 159 с.

⁵⁷ Дзюба С.Г. Реорганізація підприємств як спосіб поновлення ефективної діяльності / С.Г. Дзюба, І.Ю. Гайдай // Актуальні проблеми економіки. – №11 (113). – 2010. – С. 110.

⁵⁸ Перекрест Т.В. Реорганізація підприємства як чинник підвищення ефективності діяльності / Т.В. Перекрест. // Держава і регіони. Серія: Економіка та підприємництво. – № 6. – 2011. – С.181.

наведено в таблиці 2.⁵⁹

Таблиця 2. – Основні види мотивів і завдань реструктуризації підприємства

№	Мотиви реструктуризації	Основне завдання реструктуризації
1.	Підвищення ефективності господарювання шляхом удосконалення виробничих процесів і структур, посилення контролю з використанням ресурсів, відмови від бюрократичних форм поведінки	Ліквідація низькопродуктивних структурних ланок
2.	Адаптація конкурентної стратегії відповідно до нової ситуації на ринку, що в свою чергу, спричинює необхідність у зміні структури підприємства	Створення стратегічно ефективної організаційної структури
3.	Поява новаторських організаційних концепцій	Нове розуміння організації

Висновки. Банкрутство є закономірним явищем економіки – збиткові, неефективні та неплатоспроможні підприємства припиняють свою діяльність. Однак в сучасних нестабільних економічних умовах значна кількість підприємств опинилась у скрутному фінансовому становищі. Досить часто підприємства зазнають фінансового краху у зв'язку з невідповідністю до раптових кризових умов чи будь-яких інших змін у економіці.⁶⁰

Динамічний розвиток сучасної економіки змушує суб'єктів господарювання весь час пристосовуватись до нових умов діяльності, постійних змін та нововведень. Особливо ускладнюється діяльність та подальше функціонування підприємств в кризових умовах розвитку. Нестабільність більшості підприємств зумовлює необхідність пошуку нових шляхів для запобігання та недопущення їх до банкрутства.⁶¹

Всі суб'єкти господарювання за період своєї діяльності так чи інакше опиняються у кризовій ситуації. Великі підприємства зазвичай зберігають свої позиції, а малі та середні підприємства досить часто опиняються на грані банкрутства. Саме тому, метою керівництва підприємства має бути орієнтація на збереження стабільного становища підприємства у кризових умовах, застосування всіх можливих заходів щодо недопущення до банкрутства і подолання кризових ситуацій.

Крім того, як відомо, «хворобу» легше попередити ніж «лікувати», у зв'язку з цим виникає необхідність формування на підприємстві такої системи, яка б забезпечила своєчасну реакцію на появу кризових явищ на підприємстві і запобігала їх появі у майбутньому, а саме *системи попередження, прогнозування та подолання банкрутства*.

Таким чином, в результаті проведеного дослідження можна зробити висновок, що система попередження, прогнозування та подолання банкрутства підприємства покликана створити умови для ефективної діяльності підприємства та, в результаті, досягнення цілей бізнесу в умовах конкуренції та господарського ризику, шляхом своєчасного виявлення та послаблення дії різноманітних небезпек та загроз.

⁵⁹ Організаційний розвиток підприємства. Матеріал сайту «Бібліотека економіста» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://library.if.ua/book/28/1900.html>

⁶⁰ Троць І.В. Основні методики прогнозування та визначення ймовірності банкрутства підприємства. // Матеріали V Міжнародної науково-практичної конференції [«Теорія і практика економічного аналізу: сучасний стан, актуальні проблеми та перспективи розвитку»], 29 вересня – 1 жовтня 2011 р., м.Тернопіль. – С.344.

⁶¹ Троць І.В. Система раннього попередження та реагування як спосіб виявлення загрози банкрутства підприємства. // Матеріали Міжнародної науково-практичної конференції [«Тенденції управління фінансовими та інноваційними процесами в умовах ринкових перетворень»], 2 березня 2012 р. – Вінниця: ВНТУ. – 2012. – С.388.

Використання розглянутих у роботі альтернативних стратегічних напрямків вирішення проблеми банкрутства та ефективний і кваліфікований менеджмент (вчасне реагування та гнучкість прийняття рішень) дасть змогу заздалегідь визначити потенційні загрози та допоможе стабілізувати діяльність підприємства в кризових умовах та запобігти його банкрутству.

Отже, превентивні заходи можуть забезпечити підприємство від банкрутства шляхом попереднього виявлення кризових умов розвитку та застосування всіх необхідних контрзаходів для стабілізації його стану та покращення умов подальшого розвитку.

СВЕДЕНИЯ ОБ АВТОРАХ

Абдрахманова Анастасия Александровна – кандидат экономических наук, старший преподаватель, Севастопольский национальный технический университет, г. Севастополь.

Аблицова Дарья Владимировна – аспирант, младший финансовый аналитик, Всероссийская государственная налоговая академия Министерства финансов Российской Федерации, г. Москва.

Андреев Владимир Анатольевич – кандидат химических наук, доцент, Дальневосточный федеральный университет, г. Владивосток.

Асаинов Архат Жоламанович – магистр экономических наук, старший преподаватель, Казахский университет технологии и бизнеса, г. Астана, Казахстан.

Богунов Леонид Александрович – кандидат психологических наук, доцент, Северо-Казахстанский государственный университет им. М. Козыбаева, г. Петропавловск, Казахстан.

Вдовенко Наталия Михайловна – кандидат экономических наук, доцент, Национальный университет биоресурсов и природопользования Украины, г. Киев, Украина.

Ганский Владимир Александрович – аспирант, Белорусский государственный экономический университет, г. Минск, Белоруссия.

Капелюк Сергей Дмитриевич – кандидат экономических наук, доцент, Сибирский университет потребительской кооперации, г. Новосибирск.

Ковалева Ирина Николаевна – кандидат физико-математических наук, доцент, Филиал федерального государственного бюджетного образовательного учреждения высшего профессионального образования «Ростовский государственный экономический университет (РИНХ)», г. Георгиевск.

Кокодей Татьяна Александровна – кандидат экономических наук, доцент, Севастопольский национальный технический университет, г. Севастополь, Украина.

Королькова Ольга Александровна – аспирант, Севастопольский национальный технический университет, г. Севастополь, Украина.

Коряков Алексей Георгиевич – кандидат экономических наук, доцент, Московский государственный университет тонких химических технологий имени М.В. Ломоносова, г. Москва.

Кочева Екатерина Викторовна – кандидат экономических наук, ассистент кафедры, Дальневосточный федеральный университет, г. Владивосток.

Новикова Виктория Ивановна – аспирант, Институт экономики национальной академии наук Беларуси, г. Минск, Белоруссия.

Марченко Ирина Сергеевна – кандидат экономических наук, доцент, ФГБОУ ВПО «Мурманский государственный технический университет», г. Мурманск

Матев Николай Анатольевич – ассистент кафедры, Дальневосточный федеральный университет, г. Владивосток.

Степанова Людмила Владимировна – зам. главы администрации г. Ачинска, ст. преподаватель, ФГБОУ ВПО «Красноярский государственный аграрный университет» Институт экономики и финансов АПК, г. Красноярск.

Троц Ирина Викторовна – аспирант, Хмельницкий национальный университет, г. Хмельницкий, Украина.

Тупикина Елена Николаевна – кандидат экономических наук, доцент, Дальневосточный федеральный университет, г. Владивосток.

Федоренко Ирина Николаевна – кандидат экономических наук, доцент, Институт Менеджмента и Информационных технологий (филиал) Санкт-Петербургского государственного политехнического университета в городе Череповце.